

U povodu 40-te obljetnice rada

ZLATKO CRNKOVIĆ, glumac

ZIVOT ME UČIO GLUMI

razgovarala KRISTINA MATICA STOJAN

GLUMIŠTE: Vrlo rano odlučili ste se za glumu. Odakle ta ljubav prema kazalištu, je li u vezi sa školovanjem?

Rođen sam u Kastvu, gdje sam živio do samoga II. svjetskog rata. U ratnim okolnostima moja obitelj preselila je u okolicu Zagreba, a nakon rata otišao sam svojim rođacima u Gorski kotar, u Mrkopalj. Tamo sam završio osnovnu školu. U Delnicama sam 1947. godine primljen u dački dom i u tome kolektivnom životu, u domu u kojem nas je bilo više od stotinu s raznih strana, završio sam gimnaziju. Tijekom gimnazije snažno me je privukla literatura. Održavali smo književne večeri, susrete s piscima, posjećivali su nas članovi Društva književnika... Tako se, primjerice, sjećam susreta na kojemu je bio i Jure Franičević Pločar. Kao đak pisao sam u "Poletu", moje stihove objavljivao je i Mladen Bjažić, Nikola Miličević dao mi je neke savjete... imao sam čak referat o Matoševoj poeziji kojeg sam čitao u raznim domovima kulture. Najprije je bila poezija, literatura, no istodobno se u meni razvijala ljubav prema kazalištu.

Kad govorim o tim danima, prisjećam se profesorice hrvatskoga jezika Ane Mlinac koja nas je prva upoznavala s kazalištima. U Delnicama su gostovala kazališta, najčešće Karlovačko. No posebice mi je ostala u sjećanju predstava Zagrebačkoga dramskog kazališta, jedna Komedijina grupa (ne Gavellino dramsko kazalište!) koja je igrala *Nazzarija Mrtvi ne plaćaju porez*. Tada sam prvi put vidio Ivu Šubića.

U dačkom domu djelovala je dramska grupa koju je vodio direktor doma Vinko Lidić. Postavili smo upravo tu *Nazzarijevu* predstavu, tako da sam ja igrao ulogu koju je tada igrao i Ivo Šubić!

Odlazili smo i u Rijeku na predstave. Sjećam se tih uzbuđenja. Prva predstava koju sam tamo gledao bila je izvedba *Lede* sa Slavkom Štimcem i Ivom Jurišom. Juriša je

igrao Aurela kojega ću ja igrati u Zagrebu sedamdesetih godina. Posjećivali smo i operne premijere. Još u meni živi sjećanje na gostovanje slavne japanske pjevačice Michiko Sunaharu koja je pjevala ulogu Cio Cio San.

GLUMIŠTE: Spominjete Ivu Jurišu i Aurela. Koliko su ta sjećanja utjecala na Vas u trenucima kad ste se osobno našli u ulozi koju je, godinama prije Vas, igrao netko tko Vas je zadivio?

Meni je to dobrodošlo, to doživljavam pozitivno. Naravno, time je odgovornost prema ulozi veća. No, nisam u sebi nikada odgajao natjecateljski duh. Nikada nisam razmišljao o tome hoću li uspjeti, ovako ili onako, hoću li se nametnuti, hoću li odigrati bolje od nekoga... Svjestan sam da posebne psihofizičke datosti čine čovjeka takvim kakav jest. Ali, isto tako, čovjek tijekom rada i pripreme za ulogu unosi u sebe sve što je potrebno za stvaranje uvjeta kako bi mogao isijavati smisao radi kojeg je uklopljen u dramaturški kazališni čin. Tu je i pitanje odgovornosti prema tekstu, a to je prvi uvjet koji živi u nama već od udaha Akademije.

GLUMIŠTE: Već u gimnazijskim danima pratili ste djelovanja znanih hrvatskih glumaca.

Slušao sam radio, glumce zagrebačkih kazališta, Šermentove interpretacije, čitanja poezije i proze, osobito Svena Lastu - općinio me svojim načinom tumačenja i spajanja, i davanja sebe u rečenici, ostavio mi je trajan pečat.

Kasnije sam ga susreo na Akademiji - bio mi je profesor na presudnoj trećoj godini kada se čovjek pomalo orijentira u tome što čini i ne čini. Tada sam s njim analizirao *Nazora* i Rilkeovu poeziju. Kad je radio sa studentima, odabirao je finese kojima neki od nas, iz moje generacije, čak nisu bili dorasli.

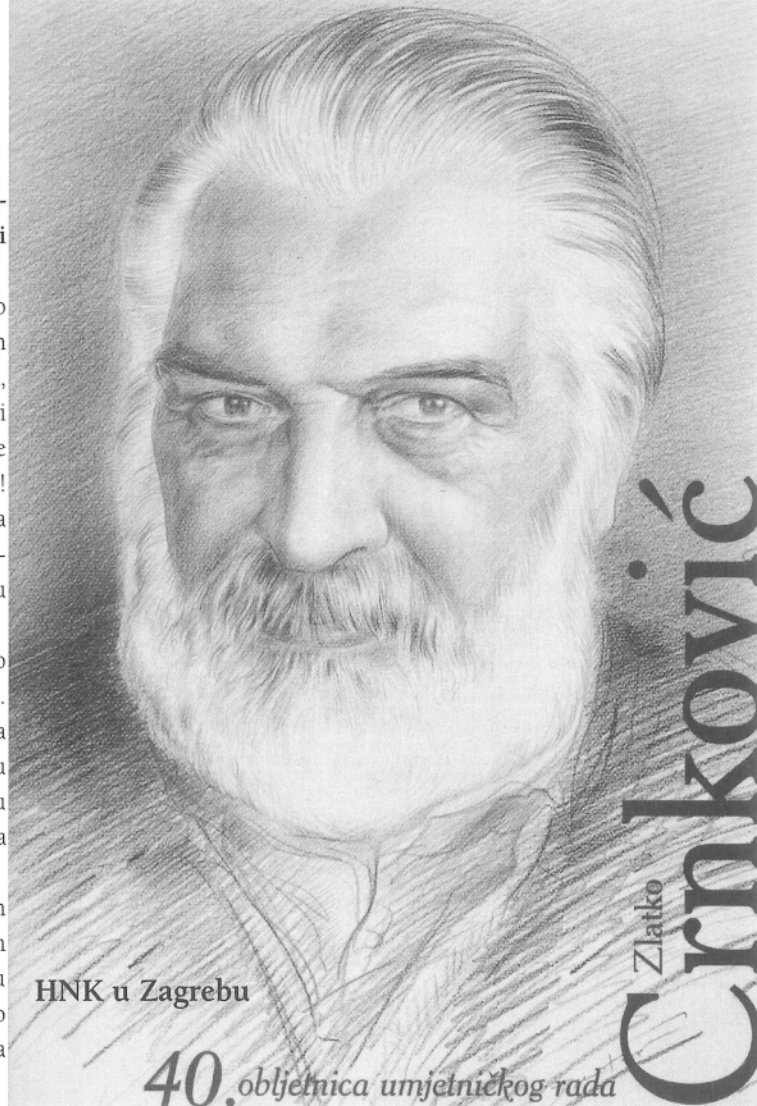
GLUMIŠTE: U Delnicama ste prvi put javno nastupili. Bili ste još gimnazijalac, ali se moglo vidjeti Vašu veliku ljubav prema kazalištu.

Da, igrao sam Nušićeva Pavla Marića u *Pokojniku*. Bio sam nedozreli mladač, a igrao starijeg čovjeka. Od svojih starijih kolega posuđivao sam građanska odijela jer ih, jasno, nisam tada imao. U internatu sam čak odigrao i Sartoriusa u *Kučevlasnicima* - kako samo danas izgledaju te fotografije! - ugljenom nacrtani brkovi, to je groteska! Igrali smo komediju *Mrtvi ne plaćaju porez* i niz recitala razne poezije, u svim prigodama. Te spoznaje, širenje literarnog obzora, ulazak u romansiranu situaciju iznimno su me privlačili.

Jedne sam godine zbog nekih disciplinskih situacija bio kažnjen i uprava me na nekoliko dana udaljila iz doma. Sjeo sam na vlak, došao u Zagreb i - gledao predstave! Tada je prikazivan *Na dnu* Maksima Gorkoga. Gledao sam Matu Grkovića kao Satina, i upravo njegov monolog o čovjeku bio je jedan od mojih izbora za prijamni ispit za Akademiju.

Godine 1945. već je bio tiskan Stanislavski i kupio sam ga u Delnicama. I danas ga čuvam - to je onaj na boljem papiru koji je tiskan u otprilike 700 primjeraka u Beogradu. Bili smo prilično dobro obaviješteni, upravo zahvaljujući divnim profesorima koji su nas upućivali na knjigu, na kazalište...

Informirao sam se, razumljivo, o tada jedino važećem i prihvaćenom estetskom putokazu koji je bio ruski. Kasnije se pokazalo da je to ipak svevažeci i danas još neumrli i, naravno, tijekom vremena kvareni i iskvareni, površno prihvaćeni i svakojako interpretirani sustav razmišljanja o bitnim pitanjima glumačkoga zanimanja, glumačkog rada i glumačke uloge u umjetničkom stvaranju - obuhvaćanju svoga literarnog zadatka koji je pretočen u neku drugu sintezu. To je kazalište kao izvanredan i lijep, zapravo nezamjenjiv ambijent jer se dotiče svega - od filozofije, likovne umjetnosti, do glazbe - svih umjetnosti... Upravo u tom sinkretizmu je kazalište nešto što čovjeka ispunjava toliko da ne razmišlja o tome hoće li kazalištem stvoriti od svoga života nešto što je izvan biti, nego postoji samo jedna misao: biti dio kazališta, biti dio trupe, biti dio toga stvaralačkog tima koji čini kazalište kao takvo. To je polazište kasnije osviješteno i usvojeno a upravo je to polazište Stanislavskoga i cijele njegove škole, zaključno sa svim njegovim đacima koji su kasnije i od njega otpadali.

GLUMIŠTE: Kako ste se odlučili i odvažili za upis na Akademiju?

Već sam spomenuo profesoricu književnosti - osjećajući da imam neke predispozicije, ona se prva zanimala postoji li mogućnost da dodem u Zagreb na Akademiju.

Pripremanje prijamnog ispita bilo je samostalno, bez mentora, bez konzultacija, s pouzdavanjem u vlastitu orijentaciju. Bio je to prilično konvencionalan izbor - Ujević, Cesarić od poezije i Krleža - *Balade Petrice Kerempuha*.

Tada je u Delnicama građena cesta za Zagreb i bila je jedna zagorska brigada na gradilištu. Dolazio sam razgovarati i njima recitirao, a oni su me ispravljali.

S obzirom da je moja profesorica voljela Boru Stankovića, pokušao sam rekonstruirati taj moravačko-južnosrbijanski akcent i došao sam i s tim.

U Delnicama je jednom gostovao voditelj i inspektor dramskoga amaterizma u tadašnjemu prosvjetnom saboru Ivo Mikulić, iznimno zanimljiv i vrijedan kulturni animator. Nešto sam mu recitirao i rekao mi je kako vjerojatno imam nekih uvjeta da me prime, ali da me on jedino može

upoznati sa svojim suradnikom i prijateljem glumcem Ljudevitom Galicom koji radi na Akademiji. Došao sam u kazalište, bio je jesenski kišni dan, tražio sam gospodina Galica. Stajao je pred portom ali ga nisam prepoznao. Rekli su mi na blagajni: *Evo, to Vam je taj gospodin*. Sklonili smo se iza vrata pokraj porte i izrecitirao sam nekoliko mojih primjera. Rekao mi je: *Znate što, ja vidim da vi imate nekih uvjeta. Vi se bez straha uputite na Akademiju*. Sjećam se i danas prijamnog ispita. Mrak. Govorim Ujevića, govorim Cesarića, puštaju me, dođem do Krleže, izgovorim tu baladu i iz tame čujem glas (poslije vidim da je to izgovorio Kombol): *Kako to Vi govorite, a rođeni ste u Kastvu, živjeli u Delnicama?* I tada sam ispričao anegdotu kako sam se pripremao za prijamni ispit. Od toga malog susreta na prijamnom znao sam da je iznimna osobnost ušla u moj svijet, u moju psihu i zauvijek me impresionirala. To je nešto što je zapečatilo moju sudbinu.

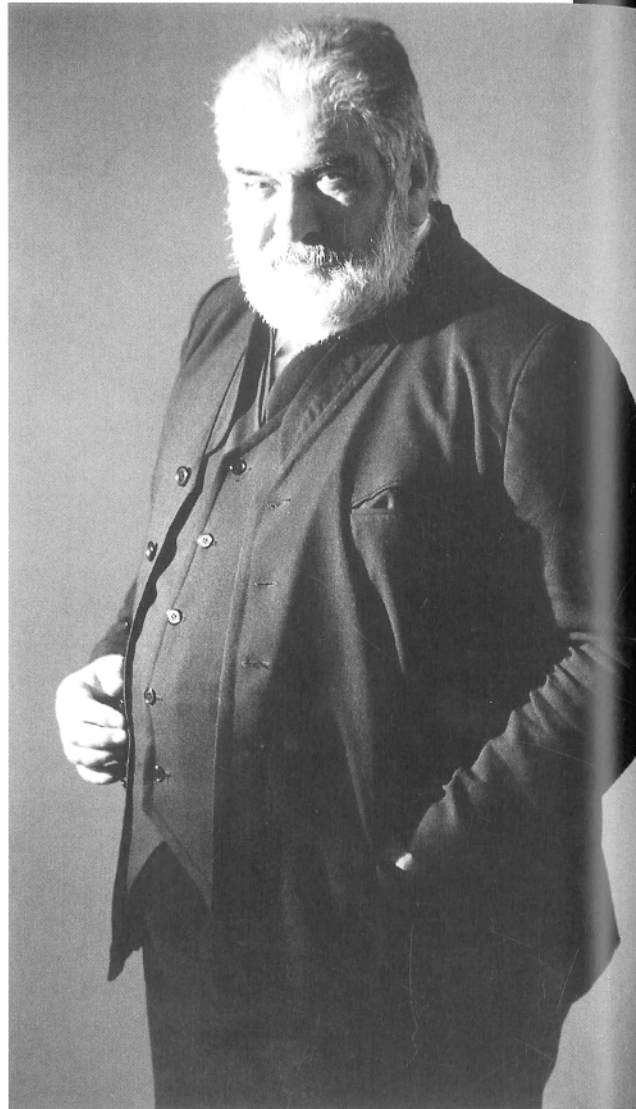
Ne izostajući s predavanja, radio sam na radiju, u kazalištu, ulazio kasnije, već na trećoj godini, u HNK, i preuzimao sedam predstava u prvoj sezoni. Vježbe i predavanja nisu trpjeli. Sve sam to stizao. Jesmo živjeli kavanskim životom, jesmo posjećivali Kavkaz, ali nismo gubili noći u lumperajkama onoga tipa da se onesposobiš za sutrašnji dan. Osim toga, ti susreti bili su sasvim intonirani umjetnošću.

Tri godine sam stanovao u domu na Trgu velikana, i odatle poznanstvo s velikim brojem intelektualaca.

GLUMIŠTE: Na Akademiji su Vas dočekali brojni profesori. Možete li se prisjetiti svojih prvih susreta - kako ste se osjećali?

Profesorâ se sjećam s velikim poštovanjem i ljubavlju. Toliko je izvanrednih osobnosti, toliko jakih ličnosti tada bilo na okupu. Svi su u nama budili neko strahopoštovanje prema jednoj svetoj i izabranoj umjetnosti kojoj ćemo se posvetiti. Nismo došli listajući putokaze što studirati, nego iz neke unutarnje pobude koja nas je privlačila. Uz Gavellu, sjećam se dr. Klaića, prof. Marinković predavao je dramaturgiju, dr. Bratanić povijest umjetnosti, pa dr. Filipović, Mihovil Kombol kojega je kasnije naslijedio Drago Ivanišević... Biti u okruženju takvih autoriteta, profesora svjetskoga glasa i veličine...

Od onih koji su stvorili Akademiju danas je živ još jedino prof. Marinković koji je uistinu vertikalna. Imao sam sreću uživati u njegovim predavanjima tijekom studija, igrati u njegovim komadima... Ljepota i filozofska dubina i njegova genijalna opservacija, njegova vrjednovanja postali su mi temeljno polazište. Namjerno sam si čak kao

zadnji ispit ostavio Marinkovića, jer sam htio biti što zreliji, bilo me je stid ne znati, ne svladati, ne pročitati, ne pripremiti se. On je odredio cijeloj našoj generaciji mjeru i ja sam mu zaista duboko zahvalan.

Kad je moja generacija, a mi smo bili šesta, upisala Akademiju, svjetsku književnost predavao je Mihovil Kombol, dugogodišnji Gavellin prijatelj. On je izvrsno preveo *Ifigeniju na Tauridi* koja je 1943. tiskana kao knjižica. I to je bio jedan od mojih ispitnih programa na drugoj godini kad je sa mnom radila Božena Kraljeva, a uz nju Berislav Brajković, redatelj koji danas još režira u lutkarskim kazalištima i jedan je od dragih nastavnika.

Na Filozofskom fakultetu pohađao sam seminare. Bio sam mladać koji je htio nešto saznati o svim pitanjima umjetnosti, ne samo o kazalištu. Bavio sam se i jezikom i dr. Klaić me vodio na seminare dr. Ivšića, poznao sam i učio u Mate Hrastea, Jonkea...

Već sam na prvoj godini, uz posebnu molbu, počeo raditi na radiju, a od druge statirao sam i glumio male uloge u Dramskom kazalištu. Tu su bili Kosta Spaić, Dino Radojević, Mladen Škiljan, Božidar Viočić... Igrali smo prvu njegovu dramaturgiju *Zagrljaja* R. Marinkovića - igrao sam pisca. To mi je bio jedan od prvih složenijih poslova.

Kasnije sam s Viočićem snimio i radio-verziju gdje sam igrao i pisca i dvojnika u tom suglasju svoga unutarnjega glasa s virtualnim ili nekim stvorenim dramskim prezentom.

GLUMIŠTE: Diplomirali ste 1959. u grupi Gavella. Ispitni program je bio *Henrik IV* i *Agamemnon* u *Orestiji*. Tada ste već imali velik broj predstava iza sebe, kako ste se osjećali na završnom ispitu?

Odgovornost pred Gavellom, odgovornost pred zvanjem, pred sobom i pred kolektivom s kojim si radio. Sa mnom su igrali pokojni Perlaki, Relja Bašić, Jelena Grujić...

Gavella je bio uistinu iznimna osoba. Sjećam se predstave *Kako vam drago*, prve u kojoj sam statirao, kao i *Macbetha* u kojem su igrali Drago Krča i Vjera Žagar, a meni je Gavella rekao: *Dao sam ti jednu interesantnu ulogu, ti buš stalno uz Macbetha!* Godinama sam na ulazu u Dramski teatar susretao veliku sliku na kojoj je na kolima stajao Macbeth s isukanim mačem, a u prvom planu vidjelo se mladića od 62 kilograma kako stoji i gleda u njega.

Na probama sam doživio razne situacije - cijelo prije podne govorilo se o jednoj intonaciji doktora (Andre Lušićića) i dame (Nada Subotić). *Što sada ona radi?* Ona je došla sa svijećom. *Kao da ih pere*, ne, nije dobro *Kao da*, taj upitno nesigurni ton je radio bezbroj puta, stalno ga ponavljao...

Sjećam se probe za Dubrovačke ljetne igre 1960. Tada sam prvi put bio na tom festivalu kao Baštjanko u *Dubravki*. Gavella je osvojio Gradac, napravio spektakl s asistencijom Koste Spaića i sudjelovanjem cijeloga Lada (Ladarice su igrale vile, sve su bile mlade, divne, zanosne, odjevene u predivne lahoraste tilove). Igrao sam jednoga od četiriju pastira i imao sam tekst - dolazeći sa susreta trebao sam reći: *Koliko se ljudi skupilo ah ka čeljad, mnoštvo koje skupilo se sa svih strana!* Sjedio sam pokraj Gavella i kad

sam rekao *ah ka čeljad*, on mene po ruci. Ruka mi je bila plava od udaraca jer taj prvi začudni uzdah nije bio životan, bio je formalan, od treme, od nepripravnosti, uglavnom Gavella nije bio zadovoljan. I tisuću puta me vratio na tom udahu. Rasplakao sam se, pobjegao i zatvorio se u toalet. Gavella je pošao za mnom i zvao me: *Črnko, Črnko!*, dok se nije pojavio glumac koji je imao prezime Črnko!

Tako, prisjećam se *Daj, reci da l' hoće tako Bog...*, on je znao plakati sa mnom, postoje slike gdje on sluša, sjedim nasuprot njega, a on sluša žmireći... Znao je da sam u grču i rekao bi: *Daj se opusti, daj prosim te!* Potpuno je poznao sve uvjete izraza i ljepote izraza.

Sjećam se kad sam se pripremao za predstavu *Marija i mornar* Vesne Parun godine 1961. Izlazio sam iz dvorane Akademije, a Gavella je zavirio i gledao me. *Kako to hodaš?*, upitao me. *Pa, doktore, evo, igram staroga mornara koji je stalno na barci.* Što ti hoćeš time? *To je starac*, odgovorio sam. *Daj, molim te! Znaš gdje počinje stariti čovjek?*, kazao je i uhvatio me za jedan vratni kralježak. *Ja sam promatrao svoju majku. Ona je tu počela stariti. Nemoj ništa praviti, velike tjelesne deformacije da bi dokazao starost. Probaj samo osjetiti u sebi taj teret godina.* Jednom primjedbom riješio mi je nešto što je moglo biti groteskno.

Bio je duhovit, poznao je ne samo mene, nego i sve nas, u dušu, volio je glumce, vodio ih je, brinuo o njihovim egzistencijama. On je principijelno govorio: *Ne trebaš raditi dok studiraš*, ali poznavajući moje prilike, dopustio je da se angažiram na radiju. I kasnije sam uvijek mislio o njemu na način: *Što bi mi on sada rekao da zabrljam?!*

GLUMIŠTE: Kada ste se prijavili na audiciju za angažman u HNK 9. siječnja 1958. bili ste na trećoj godini studija. Bili ste jedini kojemu je Akademija to dopustila.

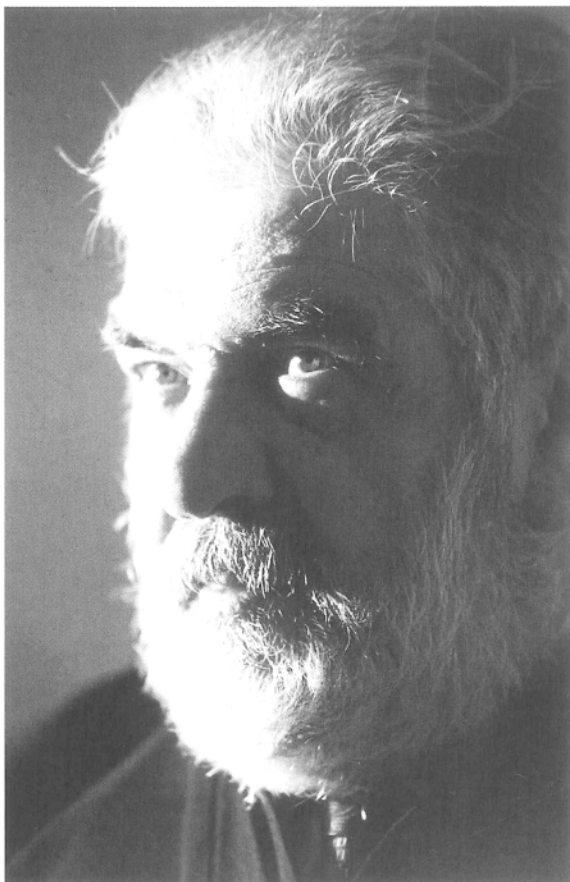
HNK je tražio audiciju jer me nitko nije poznao. Dobio sam dopis: *Budući da Vas nitko ne poznaje, molimo Vas javite se 9. siječnja 1958. na audiciju.* Došao sam na audiciju, bio sam na trećoj godini. Pripremio sam monolog o licemjerju iz *Don Juana* i izveo ga pred komisijom Dramskoga savjeta HNK. Imao sam veliku tremu, a bila je i čudesna atmosfera jer sam bio jedini akademik u takvoj situaciji - ni prije ni poslije nijedan akademik nije polagao audiciju da bi došao u HNK. Prva predstava mi je bila *Tartuffe*, druga *Kralj Lear*.

GLUMIŠTE: Upravo za *Tartuffea* ste u jednoj prigodi kazali da je označio početak kazališnog staža kada ste nastupali s velikim glumačkim imenima.

Redatelj je bio Kalman Mesarić koji je radio dvije predstave u toj sezoni - uz *Tartuffea*, postavio je i Nušićevo *Sumnjivo lice*, tako da sam nakon *Tartuffea* bio uključen i u tu drugu predstavu. Dobio sam ulogu Đoke Promincla, komičnog apotekara. Međutim, tada je u angažmanu u HNK-u bio Bora Todorović, glumac iz Beograda, koji je, kao iskusniji, meni došao i rekao: *Hajde da se zamijenimo, molit ćemo redatelja, ti možeš bolje od mene odigrati narednika koji osvaja Europu*, i ja sam nevoljko pristao, bilo mi je pomalo žao.

GLUMIŠTE: U dramskom ansamblu tada su bili brojni glumci predratne generacije.

Bili su tu glumci starijih generacija - Božena Kraljeva, Gizela Huml, Tito Strozzi, Jozo Martinčević, Sonja Sirekova, Josip Petričić, Emil Kutijaro...

Tu je bilo glumaca koji nisu imali glumačke škole, koji su imali samo iskustvo ili dramske tečajeve. Jedan od mojih najdražih kolega bio je Franjo Štefulj i s njim sam na komornoj pozornici igrao T. Williama, *Posljednji od mojih solidnih zlatnih satova*.

U rasponu od mladenaštva do 40 godina umjetničkog rada može se mnogo govoriti. Prva moja odgovorna i naslovna uloga je u *Pravedniku* Mirka Božića, šezdesete godine a i to je bila slučajnost. Glumac koji je igrao više nije mogao igrati i predložio je mene, tako da sam nakon dvadesetak pokusa uskočio u predstavu i s 24 godine igrao šezdesetogodišnjaka koji je pred svima odgovoran za sudbinu grada.

Početno znanje o kajkavštini i o ljepoti izraza u kajkavskom govoru pomoglo mi je da sam scenom zdravice Recitatora u *Baladama Petrica Kerempuha* u Schiller Theateru dobio pljesak 2000 ljudi na otvorenoj sceni. To je bio spektakl, grandiozna predstava Mladena Škiljana gdje smo nas pet recitatora govorili *Balade* čiji je prijevod bio na panoima. Pripremao nas je dr. Antun Šojat iz Akademijinog Instituta za jezik, u nazočnosti Miroslava Krležje koji je osjetio da smo odabrali pravi put za sintetiziranu visoku intelektualnu razinu, ne samo jezika njegovih *Balada*, već za jednu uzoritu kajkavštinu koju je on branio i obranio poezijom. Napravili smo predstavu koja zahtijeva temeljit studij svake potankosti. Kasnije sam *Balade* uveo kao programski materijal za niz generacija.

U sjećanju mi je i recital *Gartlic za čas kratiti* F. K. Frankopana u Sponzi u Dubrovniku 1971., gdje sam iste godine imao i vlastiti recital. Godine 1968. postavio sam poeziju Vesne Parun u vrijeme kad su češke ulice napadali ruski tenkovi s trima glumicama - Nevom Rošić, Semkom Sokolović i Tatjanom Verdonik.

Godine 1972. igrao sam Aurela u *Ledi*, a danas ga, Bože moj dragi, igraju ženske! Sjećam se Aurela Jurišinoga, sjećam se Krčinoga, Drachova... *Leda* je snimljena i za televiziju i dramatizacija nije ništa oduzela kazališnom duhu, jer se to ne događa ako igrate iznutra, iz svoje dubine.

Jedna je od meni najdražih uloga, za koju sam bio i nagrađen, gospodin Ponzia u *Tako je (ako vam se čini)* iz godine 1975., a rado se prisjećam i *Dvostruke nevjere* Mariveauxa iz 1969. koju sam igrao s dobrim prijateljem Ivom Serdarom, a režirao je prof. Vlado Habunek.

Na samom početku činilo mi se kako se moram osposobiti za odgovoriti zadaći pripadnosti ostvarenju na način da mu ne oduzmem ništa, odnosno da mu nadodam onoliko koliko moja vlastitost može postići u skladu s koncepcijom, i dati u skladu s interpretacijom. I danas smatram da je to zadaća glumca koji sebe smatra instrumentom koji može svojom intelektualnom introspekcijom i doživljajem sebe u tijeku pripreme usavršiti do toga stupnja da ne kvari koncepciju onoga tko uprizaruje životnost jednoga kazališnog čina, da mu bude uvijek potpora, da odgovara onim čime može. Dogodi se, naravno, da čuješ jedno, a prvi slušatelj - redatelj doživljuje te drukčije, i popravljaju te, pa moraš biti prilagodljiv, osjetljiv, osjećajan da možeš postati dijelom mehanizma koji je životno potreban za stvaranje uvjeta za komunikaciju između gledališta i pozornice.

GLUMIŠTE: U jednoj kritici navodi se da ste *zatočenik Gavelline formulacije da je "bit scenskoga govora u artikulacijskom procesu govorne aparature" te da sve "glumstveno" pa tako i gestika izlaze iz našega shvaćanja govornoga fenomena pri čemu se govor određuje i kao scenska vrijednost i kao stvaralački materijal književnosti što je glumac ima utjelotvoriti na sceni.*

Kada bi se stvaralo prioritet, jako bi se griješilo. Riječ počinje prije nego što progovoriš. Zvuk je posljedica cijeloga psihofizičkog stanja i govoriti o tome da je Gavella temeljio sve isključivo na govoru ograničuje - mislim da se to mišljenje danas "prošvercalo". Glumac treba biti sposoban sve izraziti. Poštovanje govora kao jednakovrijednoga konstitutivnoga elementa kazališnog čina ne znači davanje apsolutne prednosti govoru. No, bez poštivanja govora i njegovom marginalizacijom ne može se ostvariti dobru ulogu.

Kad sam sa Špirom Guberinom igrao *Hvarkinju*, učili smo od autentičnog Hvaranina prof. Dulčića finese dužina i pijevnosti hvaranskoga govora i došli smo do autentičnih vrijednosti iz kojih želimo napraviti situaciju da se povjeruje kako su to dva starca Hvaranina.

Jednako je bilo i s kultnom predstavom Koste Spaića, *Skupom*. Boravak u Dubrovniku i učenje od članova uprave do kazališnih rekvizitera nijansi dubrovačkih govornih

prozodijskih ljepota, njegova sklada, pomoglo mi je da stvorim Nika u *Skupu*, kao i u *Taraci* koja je bila *hommage* Gavelli.

Godinama čitam francusku pripravu mladih ljudi za razumijevanje poezije koja se temelji na tradiciji njihova kazališta, na velikim znalcima. Od Valeryjevih postavki pa nadalje smatra se da to treba znati i razumjeti kako bi imalo temelj.

U režiji, u postavu, u insceniranju predstave tijekom rada s glumcima ne tretira se taj govorni čin kao jednako-pravni, početni, kako bi se onda na temelju savršene govorne točnosti, jasnosti, govornoga izričaja čvrsto dalo sliku unutarnjosti. Stvara se predstava, a govor unutra pliva kao slika praznine i, usprkos dosjetkama redateljske imaginacije ili budnosti, začudnosti ili čudesne dojmivosti, unutra postoje šuplje figure koje ne pokriva-ju sve, upravo zbog te nepripremljenosti i neshvaćenosti govora ne kao izložka, ne estetskoga nego bitnoga konstitutivnog elementa glumačke nazočnosti cjelovite u odgovoru na nagovor suigrača, na nagovor publike, na nagovor povijesti.

GLUMIŠTE: Zapažene uloge imali ste i na filmu.

Snimao sam s brojnim redateljima: Šimom Šimatovićem 1957., Veljkom Bulajićem u *Vlaku bez dnevnog reda* 1957., sa Žikom Mitrovićem u Bauerovu filmu *Martin u oblacima*, s Matom Reljom *Kota 905* i *Opasni put*, sa Srećkom Wejganom u *Abecedi straha...* U Šimatovićevom filmu trebao sam igrati glavnu ulogu, ali je scenarist rekao: *Ovaj Crnković mi izgleda kao da je iz sjemeništa*, i uzeli su jednoga beogradskog plesača koji nije mogao govoriti, tako da sam ja sinkronizirao glavnu ulogu, a igrao jednu sporednu. S Krešom Golikom surađivao sam u *Orhideji*, s Bracom Babajom u *Kamenitim vratima*, snimao sam *Timona Atenjanina* i *Luku* s Radićem...

GLUMIŠTE: Postoji li, prema Vama, bitna razlika između glume u kazalištu i glume na filmu?

U radu pred kamerom glumac se usredotoči na tu svoju zadaću i mora biti realan u dogovorenom smislu bivanja u dramskoj situaciji, tako da zaboravlja na kameru. Jedino što su tadašnji zvučni zapisi nepriradni, povišene su frekvencije glasova.

Može li se biti samo glumac za kazalište? Nije li Marlon Brando bio izvrstan i kazališni i filmski glumac? Pitanje je osobnosti. Nitko meni nije kriv što čujem ili ne čujem

vlastitu intonaciju. Čovjek mora svladati tu normativnu ličnost, najprije tehničku ličnost, sebe upoznati kao mogućnost, kao instrument, biti prilagodljiv. Naravno da unutarnje uzbuđenje ili taj smisao (koji shvatiš kao svoj ambijent u kojemu igraš) daje ti i ono što obogaćuje ili oslikava primjerenu tvoju intonaciju. Tako je to traženje nekih uputa izvan sebe, ili davanje primjedba kako ti Akademija nije omogućila svladavanje filmskog izraza sasvim bespredmetno.

GLUMIŠTE: Na Akademiji ste od 1959. otkad Vam je Gavella ponudio asistenturu na katedri profesorice Mile Turić, što ste prihvatili sa zadovoljstvom i entuzijazmom. Koje su temeljne odrednice Vašega dugogodišnjega pedagoškog rada?

U prisnom kontaktu mladome glumcu pokušavam dobrohotno i ljudski uputiti sugestije, pokušavajući mu pomoći da radi "na sebi". Danas, a to je pojava koja mene žalosti, o radu Akademije i o svom boravku na Akademiji i o onome što si upio ili nisi mogao usvojiti, ljudi daju ocjene iz nekakvoga čudnog ugla. Govore o nekima pragmatičnim pokusima na kojima su sudjelovali, bili redoviti ili neredoviti, a nisu zapamtili ono što se između redaka i u cijelome tretmanu odgaja u sebi.

Začuduje me kako, ne razumijevajući našu poruku, pojedinci mogu davati izjave prema kojima se od njih zahtijeva da budu teatralani, formalistični.

Meni je bila prva *Etika* od Stanislavskog gdje on govori o higijeni duha, o potrebi vježbanja, o potrebi urednoga života, o potrebi posvećenosti umjetnosti. Već taj fizički čin da nisu dolazili na predavanja, da izbjegavaju čak i svoja obvezna praktična predavanja, govori o biti stvari.

Događa se da sve što je strano postaje *a priori* dobro, a da se pritom uopće ne prepoznaje naše namjere, našu ozbiljnu zabrinutost, našu nakanu da im pomognemo, ako nikako drukčije već sâmim podsjećanjem na neke zahtjeve koje su nama postavljali naši profesori.

Sa svojim studentima radim Marulića, Lucića, Krležu, svladavajući te pisane književne akcentološke nijanse, videći u tome inspiraciju, stvarajući iz toga trenutak spoznaje, nadam se da će to negdje iskoristiti.

Mislím da bi glumac morao biti svestran, informiraniji no što danas smatraju pojedini mladi kolege. Osobno se nikad ne razdvajam od literature koja je, na neki način, moja druga domovina. Često uzimam u ruke Krležinu poeziju...

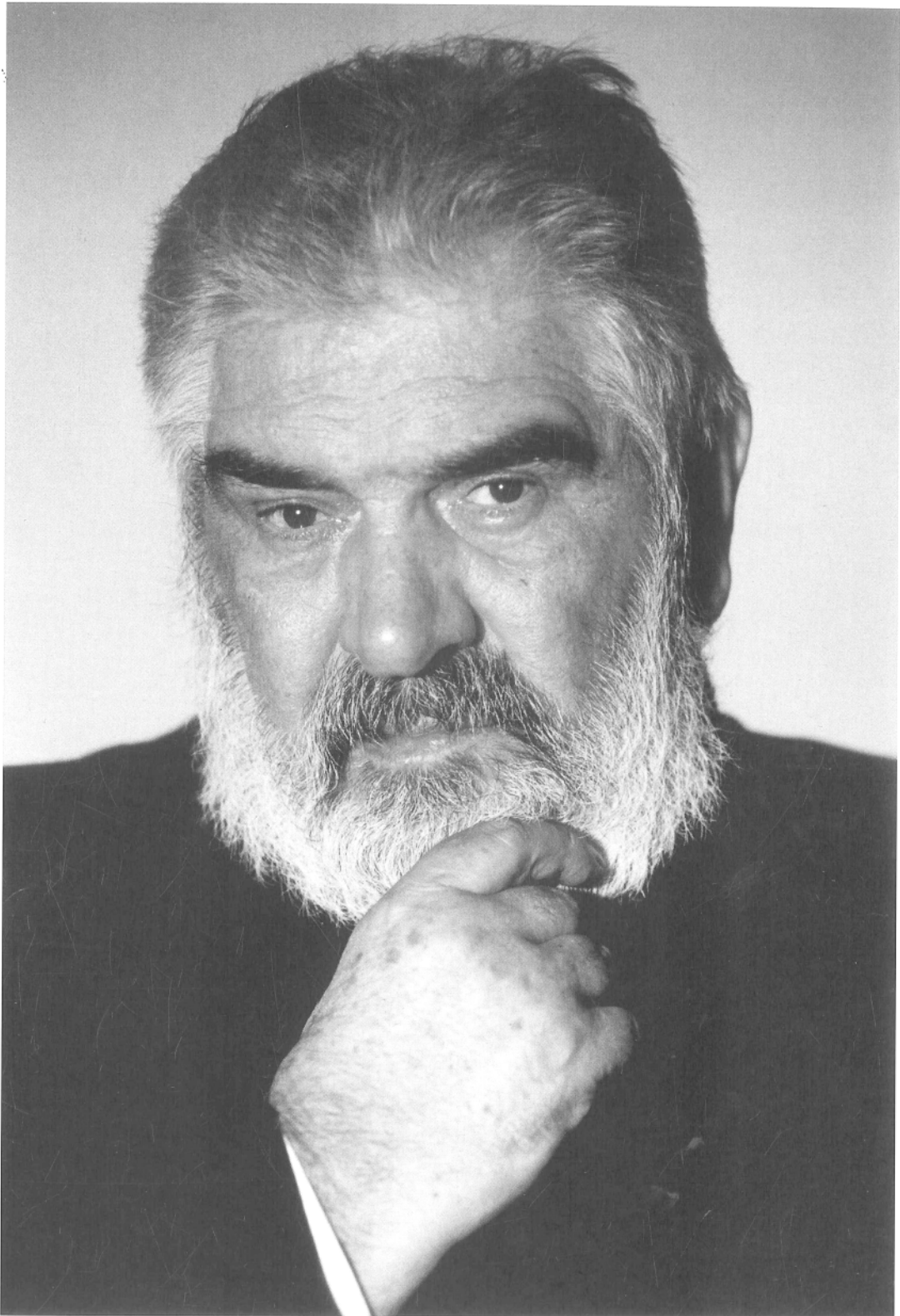
Danas je nekima ipak važnije osvajati naslovnice i naslovne uloge. Pogledajte popis mojih uloga - one su od prvih do posljednjih, od statiranja do glavnih uloga i nika-da mi to nije smetalo u životu. A oni na to kažu: *To je rekao je Stanislavski koji je uvijek igrao velike uloge*, što nije istina. Uvijek se smiju na te opće, ali potrebne postulate bez kojih se ne može. Glumac mora u kazališnom mehanizmu biti samozatajan i prisran suradnik svakome, ne samo stvaraocu predstave, nego i svakom članu kazališta da bude netko tko tvori dobru atmosferu, kulturnu misiju, pozitivno ozračje, na ponos i potrebu jednoga kulturnoga kruga, da se digne iz nekakvoga zabavljačkog i prizemnog i ružnog nepromišljenoga životarenja u kazališnoj umjetnosti.

GLUMIŠTE: Dobili ste brojna priznanja, a Čehovljeve *Galeb*, koji je izveden u HNK u povodu Vaše obljetnice, bio je ovjenčan nagradama i iznimnim kritikama. Može se reći da ste cijeli svoj život posvetili glumi.

Smatram da se čovjek mora predati tome, živjeti za to što radi. Osim toga, život me svugdje, i izvan kazališnih tračeva i razmatranja o kazalištu, učio glumi. I promatranje ljudi je učenje. Znao sam ponekad u hodu oponašati ljude, ne imitirati - ljudi nekoliko "štoseva" skinu s televizije, pa kažu: *On savršeno imitira, on je za glumca*. Što je to? Nije gluma samo imitacija, nego je tu i poticaj iznutra da se želiš poetski izraziti.

Mene je sudbina dovela do toga da sam odvojen od obitelji već s jedanaest godina. Imao sam dva brata koji su pošli svaki svojim putem, mučili se, obrazovali, stekli svoja zvanja i osigurali egzistenciju. Bilo je prilično teško, teško sam se probijao kroz život. Prije četrdeset godina oženio sam se i otada u cijelom mom privatnom i glumačkom životu moja supruga Ecija mi je pružila najveću pomoć da ustrajem u tom radu.

Vrlo sam zahvalan Georgiju Paru koji je *Galebom* obilježio moju obljetnicu, kao i na svim telegramima, čestitkama prijatelja, kolega i svih onih koji su me pratili na mome putu.

Portrete snimio: Renato Brandolica